
KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

FÖLDÖN, ÉGEN ÉS VÍZEN

Vasagyi Mária: *Silentium album*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002

A legutóbbi évtizedben a könyvkiadás mennyiségi mutatói ellenére sem épp a legvitálisabb éveit élő vajdasági magyar irodalom berkeiben a meglepetés és újdonság erejével hatott Vasagyi Mária *Silentium album* című kötetének megjelenése. A könyv által kiváltott effektusok egyfelől irodalmi életünk említett állapotára, másfelől magára a szerzőre utalnak vissza. A *Silentium album* valóban elegáns módon emelkedik felül az utóbbi évtized vajdasági magyar irodalmának esztétikailag vitatható alkotásain, s feledteti, ha rövid időre is, jelen irodalmunk mélypontjait és hiányait.

Vasagyi Mária prózakötete amiatt is a meglepetés erejével hat, mert szerzőjéről az eddigiek során meglehetősen keveset tudhatott a vajdasági magyar olvasó. Legfeljebb a hetvenes években a Dunatáj magyarságának körében gyűjtött folklórkinccset tartalmazó, Székely Mária név alatt kiadott kötetét (*Föld, föld . . .*, Apatin, 1981) ismerhette, tudhatott néhány néprajzi tanulmányáról-jegyzetéről, műfordításairól, itt-ott találkozhatott a nevével, írásaival – például az Üzenet folyóirat lapjain –, vagy a Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon rá vonatkozó szócikkében tájékozódhatott a szerző névváltozatairól és pályájának fordítói, levéltárosi, lektori szakaszairól, miközben szépírói ténykedésének szöveghelyeiként mindössze néhány kispóráját tarthatta számon. Arra, hogy az olvasói figyelmet a szerző szépírói gyakorlatára felhívó *Silentium album* című prózakötet a szerző eddigi életpályájához viszonyítva vajon későn vagy épp a megfelelő pillanatban nyerte-e el végleges formáját, s törte át a több évtizedes hallgatás (*silentium*) burkát, nem fektetnék különö-

sebb hangsúlyt, hiszen a művészet (s benne az irodalom) vagy a tudomány egyébként sem konvencionális világa mindig is hajlamos volt nem konvencionális jelenségekkel előrukkolni. (Más lenne a helyzet, ha kiadói megfontolás vagy gáncsoskodás gátolta volna e mű megjelenítését.) A kötet szövegének mitikus-babonás vonulatait, párját ritkító nyelviségét, érett stilisztikai és retorikai megoldásait tekintve ugyanakkor, úgy vélem, nem hagyható figyelmen kívül Vasagyi Mária folklórgyűjtői, még kevésbé több évtizedes műfordítói gyakorlata mint a nyelvi, stilisztikai, retorikai „felkészülés” terepe. Nemcsak amiatt, mert a szerző a kötetének megjelenése óta vele készült (nem is egy) interjúbán az utóbbiról mint íráskészsége fejlesztésének módjáról és lehetőségéről vélekedik, s mert az interjúk ide vonatkozó szövegrészében arról vall, hogy a benne egyre inkább feltörő kreatív indítatások bizonyos idő óta egyrészt már-már a műfordítói hűség ellenében hatottak nála, s kezdtek veszélyeztetni azt, másrészt a „saját mű” megírására készítették (l.: „*Folyton elvágódó lelkem*”. Fekete J. József interjúja, *www.terasz.hu* és *Híd*, 2003. 1. sz., 107–115. l., valamint *Új szín a vajdasági ég alatt*. Hajnal Árpád interjúja, *Magyar Szó*, 2002. dec. 15., 16. l.). A műfordítás mint a szépírói felkészülés terepe, mint a (nemcsak a műfordítói, hanem az írói) nyelvi hajlékonyság előkészítője, poligonja – egyáltalán, mint az írói-költői pálya figyelmen kívül nem hagyható tartozéka – olvasmányemlékeinkből és -élményeinkből nemcsak olyan példákat hoz felszínre, mint pl. Arany János Shakespeare- vagy Arisztophanész-fordításai, a „nyugatosok” lírájának és az általuk fordított francia szimbolista líra (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud) összefüggései, az „újholdasok” műfordítói és lírikusi pályájának érintkezési felületei (Nemes Nagy Ágnes és Rilke!) vagy Weöres Sándor, Nagy László, Vas István költői pályájának műfordítói opusuk irányába vezető csapásai, hanem a mai, „élő” irodalom kontextusában is mélyebb összefüggéseket sejtet. Nem véletlen ugyanis, hogy az utóbbi évtized irodalma is olyan jelentős írók és költők névsorát rejti (Kertész Imre, Tandori Dezső, Rakovszky Zsuzsa, Márton László, Orbán Ottó, Oravecz Imre, Petri György, Baka István, Nádasdy Ádám, Tóth Krisztina, Lackfi János, Varró Dániel stb.), akik egyben jelentős műfordítói életművet tudnak maguk mögött, vagy szépírói pályájuk műfordítói gyakorlatukkal párhuzamosan alakul. A *Silentium album* meglepő nyelvi hajlékonyságának, olajozottságának és érettségének, formakezelésének és stilisztikai bravúrjának kulcsa ugyanis részben a hosszú érlelődés, részben pedig épp az írói felkészülés folyamatában jelentős szerepet betöltő műfordítói gyakorlatban lehet fel.

Amikor az *Üzenet* 2001. őszi számában elolvastam Vasagyi Mária *Ecce homo* című szövegét (ez a szöveg nem került be a kötetbe), nyomban különösnek tűnt, hogy a novella biztos kézzel vezetett történetén belül csak úgy záporoznak a rettenetesnél rettenetesebb halál- és kínzásnemek, hogy hajme-

resztően, már-már felháborítóan higgadt kijelentések, jóformán csak úgy odavetett, szikár mondatok, impassibiliték tudósítanak arról, hogy hirtelenében halálra kínoznak, megerőszakolnak, elárulnak, halomra mérgeznek embereket. Ezen egyszerre lehetett csodálkozni és felháborodni, de ugyanakkor kapkodni is közben a levegőt, s azon tündönni, honnan ez az „erős” próza, s hogy aki (számunkra jóformán ismeretlen szerzőként) írta, vajon ne érezné a tettek és a mondatok súlyát, vagy nagyon is érzi, s épp ezért, szándékosan aknázza alá mondatait – provokálja az olvasót? Emellett már ebben a novellában feltűnt a szöveg nagyon stabil nyelvezete, választékos fordulatai, amelyeket azért nem lehet csak úgy előhalászni a fiókból, „írogatással”, minden előzmény nélkül . . .

Mindennek folytatásaként, a paratextus értelmében kisregényként jegyzett *Silentium albumban* is hasonló írói eljárások dominálnak: drasztikus halálnevek, a biológiai és történelmi fátum váratlan és hirtelen nyilai (csecsemő- és gyermekhalandóság, tüdőbaj, megnémulás, megvakulás és örület, munkaszolgálat, kitelepítés, vagyonelkobzás, kínzás, éheztetés, verések, gyilkolások, halálvonat és gázosítás . . .) – de a mondatok is ugyanilyen hirtelen és váratlan nyilakként hasítanak belé a látszólag gyanútlan szövegbe. S itt is: a szókincs, a jelzők, hasonlatok, egyéni szóképződmények (mint pl. sillámlott, sírjáiglan, földet hősleni, pörnyedező eső, létlen magzat, létlen létű, ésett-vésett, felmorran, útonbujdosás, elszűntél, kincsarany, gyöngédfogdosan, újhonkeresés, meghamvadzott az erdő, útviselés stb.) sora hívja fel magára a figyelmet, s alakítja egészen különössé a mű nyelvi terét. Külön csoportot alkotnak a napszakokra (feltetszett a nap, napeste, napszállati, napszentületkor, hajnalcsend) és az égi és földi térformákra (égabrosz, tengerabrosz, vízség, világskézes víz, pusztaságos) vagy például az égi, felsőbb hatalomra (az Ég Tetejébéli, a Felhőnülő, Istenúr) utaló fogalmak, minek következtében a szövegben Vasági Mária (szép)írói szótára mellé szorosan odarendelődik a történeti-etimológiai, nyelvjárási, de a szleng, valamint a germanizmusok és latinizmusok szótára is, nem beszélve a szöveg jiddis szöveggyűtteséről, mely utóbbi fordítása, szömagyarázata a kötet végén olvasható. Az öt elbeszélés füzéréből egybeszótt kisregény valóban egyszerre több szótárt mozgósít, oly módon, hogy igencsak szűkre vonja az egyéni nyelvi lelemény, a nyelvi kreativitás és az idegenszerűség, archaizmus és népnyelv határait. Ilyen értelemben a kötet egyik legkitüntetettebb szöveghelye az én- és egyben hős-elbeszélő (Eszter) kaddisa, amely egyszerre futtatja és olvasztja egymásba az egyéni nyelvi kreativitás, a népnyelv, az archaizmusok, az idegenszerűségek és a jiddis nyelv és kultúrkör regisztereit. A szerző nyelvteremtésének sajátos vonása ölt formát abban, hogy mindezek a nyelvi felületek az előbb említett germanizmusok, latinizmusok s a zsidó kultúrkör szavainak idegenség-aurájával együtt egy nyelvvé forrnak, egy nyelvvé

forrottan működnek, nem függetleníthetően a mű világába vont térség multikulturális, multiethnikai (és multihistorikus) vonásaitól.

A *Silentium album* öt elbeszélésének történetegyüttese egy családtörténet hol járható, hol homályba vesző útjait járja be. Miközben felrajzolja a család (részletezettebb) apai és (feltehetően az anya túl korai halála miatt nehezebben bejárható/rekonstruálható, tehát vázlatosabb) anyai ágát, mintegy hat egymást követő generáció életútját vagy -epizódjait, a nemzedékek és családtagok sorsát determináló történelmi fordulópontokat is magához rendeli. A kisregény tehát amellet, hogy több szótárt, a 19. század második felétől a második világháború utáni időszakig s még tovább, a történelem több felvonását is mozgósítja. S míg az előbbieken említett *Ecce homo* című novella halál- és szenvedésnemei inkább morbid attraktivitásukkal, jóformán sokkolóan hatottak, ezenfelül pedig abba az irányba mozdították a befogadói figyelmet, hogy mérlegelje, mennyit s mindezt hogyan bírja el a mondat, a *Silentium album* halál- és szenvedésnemei a családregény háttereként és az egyes életképletek determináló erőiként ható társadalmi-történelmi körülmények és pillanatok függvényeivé válnak, azaz egy, a történelmi narratívákból is jól ismert és követhető, tágabb összefüggésbe simulnak bele. Egy részleteiben ugyan homályos foltokat hagyó, azokat nem feloldó, ám egészében teljes világ bontakozik ki a mű szövegeiből, amelynek dinamikáját az egymást követő, együtt élő korosztályok életének sorsszerű és váratlan, várható és véletlen epizódjai alakítják. Az-állandót, a stabilit a genealógiai „sor”, a korosztályok szakadatlan egymásra következése képezi, a váratlan, a véletlen, a „törés” többnyire a társadalmi erőviszonyok és szokásrend, valamint a történelmi fordulatok műve. Vagy a természeti erőké (az apa hajóját az óceán nyeli el).

A *Silentium album* által bejárt (család)történet hangsúlyozott, megtervezett szövegtérben halad. A *Kőkecske* című első elbeszélés szétárasztja a családi legendárium szálait, a többi pedig a történet egy-egy előbbieken beindított fejezetét írja tovább. A *Mezsgyék* a juss, a föld, a birtoklás, a *Bátmicvó* Eszter és az anyai ág, az *Efemeridák* az apa fejezete, az utolsó, címadó, *Silentium album* című pedig Fruzsina színházáé és az egész mű foglalatja, de az egyes történetek szálai túlíndáznak a fejezeteken, egymásba kapaszkodnak, szüntelenül utalnak egymásra, s az olvasói tapasztalatban a kötet külön-külön is olvasható elbeszélései egy kisregényi fejezeteivé forrnak egybe. Közben kirajzolódik a családi tabló: a kincset lelő Félix úkapa, Fülöp dédapa, a mohazöld könyvbe feljegyzéseket író vendéglőtulajdonos Jusztin nagyapa, Mór, a távoli, végtelen vizeken kalandozó apa és leánya, az én-elbeszélő Eszter életútja. Majd a feleségek sajátos portréi: Kakas Örzséé, a szerelmet megtagadó úkanyáé, a rigmusokban beszélő és csípősen példálózó, tizenhét gyermeknek életet adó Keresztes Róza (Énekes) dédanyáé, Gyöngyös Ilon nagyanya gazdagságból.

nyomorba tartó életútja, s a testvérek portréi, amelyek között különösen Fruzsinaé, Jusztin nagypapa testvéréé a legkidolgozottabb. Ő az, aki nemcsak Jusztin nagypapa félárnyává lett gyermekeit, hanem saját elveszített gyermeke helyett Esztert is szárnya alá veszi, sőt, a kulinária családi hagyományának továbbfolytatójaként a történet középpontjában álló vendéglőt is felvirágoztatja. Az aránylag rövid lélegzetű mű egy sokfelé ágazó családtörténet bonyolult szálait mozgatja. Ugyanakkor mindegyik fejezet egy-egy vagy több szövegre hagyatkozik. Az első fejezet intertextuális terének részét Jusztin nagypapa feljegyzései, a másodikét a temető palánkjába rótt üzenetek szövegei, a harmadikat Stein Rózsa, az anyai nagyanya húgának bibliafordításai és az én-elbeszélő kaddisának szövege, a negyedikét az apa kalandos módon előkerült naplója és Eszter levelei, az utolsóét, bár csupán implicit módon, Fruzsinaék a Kőkecske udvarán előadott színdarabja képezi. Ez utóbbi érdekessége, hogy bár szövegéből a műben egyetlen mondatot sem olvashatunk, a rokonság heves reakcióinak részleteiből kikövetkeztethető, hogy Fruzsina színdarabja nem más, mint mű a műben, a családtörténet újraírása (színpadra állítása) – az egész mű tükré. A családtagok önnön szövegbe foglalt történetük elleni heves tiltakozása pedig a mű fikciós világát kezdi ki. A *Silentium album* befejezése is hasonló az *Ecce homó*éhoz: mindez megtörtént vagy nem, az én-elbeszélő több ízben is valamiféle felröppenésről, suhanásokról beszél (babona? vízió? szürrealizmus?), utat nyit az irrealitás irányába, a rokonok arról vallanak, hogy nem így volt, a megidézett családtagok meg sem haltak, gyerekük is van, vagy nincs, mert köztudott, hogy nem lehetett, a háborúk ki sem törtek, nem volt szibériai fagyhalál, vonat a végtelenbe, nem voltak kivégzések, Fruzsina szemforgató fantaszta. A műben épp az én-elbeszélő Eszter mondja ki az arisztotelészi mondatot, miszerint mindez „megtörténhetett volna”, s a szöveg e metatextuális pontjain a kisregény fikciós világának egészére a bizonytalanság fátyla creszikedik, egyben megsokszorozva és nyitva hagyva az olvasói értelemadás lehetőségeinek útjait. Mindezt tetézi, hogy a mű zárlatában megismétlődnek a szöveg első felütései. Az én-elbeszélő ugyanis a mű végén Závada Pál Milotájához hasonlóan magnóra kezdi mondani szövegét, s ez az eljárás retrospektív módon újra csavar egyet a családtörténet addig olvasott szövegén. A *Silentium album* eszerint Eszter (család)történetének magnószalagra mondott szövege? Az utolsó lapokon ily módon megképződött homály elágazó ösvények módjára további utakat nyit az értelemadásnak.

A családtörténet szövegtere a mítosz és legendaképződés irányába is ki-mozdul. A családi mítoszon túl (a címerek, a földszerzés, a család kulináris művészetének Eszter által megszakított mítosza, a kőkecske mítosza) magába fogadja a zsidó és holokauszt-mítoszt, s legendás alakokból és sorsokból szó-családi legendáriumot. Az én-elbeszélő neve egyaránt idézi fel a zsidó mítoszt,

s utal születésének színhelyére, a Duna alsó, a Vaskaputól a torkolatig terjedő szakaszára (Hister – Ister – Eszter). Mint ahogyan a kötet címe is kétféleképpen utal a csendre (I.: a csend albuma, valamint Iván, a gyermekkori társ filozofikus eszme-futtatásai során megfogalmazódó „fehér csend”). Bár úgy tűnik, az utóbb említett hőst, Ivánt a már gyermekkorában is jellemző filozofikus eszme-futtatások regénybe iktatott részleteivel Vasagyi Mária valamiféle bölcséleti keretet kívánt adni művének, ezek a szövegrészek kapcsolódnak legkevésbé a családtörténethez, olykor lebegnek, olykor kissé művinek, tudálékosnak hatnak, hangsúlyozott reflektivitásuk ellenére mintha mégsem kapnának kellő fajsúlyt a szövegvilágon belül. Az apa kalandozásának egzotikus részletei is kissé túlfeszítettek, túlszínezettek, -romantizáltak (Santa Ci, átokhajó, Titi-nekiváki csúcsa, a lióhanuták népe stb.). Mindezek ellenére – és mindezekkel együtt – azonban Vasagyi Mária kisregényével erőteljes gesztussal írta be nevét a vajdasági magyar (regény)irodalomba. Mindenekelőtt azzal, hogy bebizonyította, a kiterjedt, egyre nagyobb hagyománnyal rendelkező memoár-, napló- és családregegy-irodalom ellenére és keretein belül is lehetséges e műfaj újszerű megközelítése, hagyományának megújítása.

HARKAI VASS Éva

A NÉPMESE ÉS A MODERN MESE KÖZÖTT: ÚJ MESEÍRÁS

Szijj Ferenc: *Szuromberek királyfi*. Jelenkor, Pécs, 2001

Világirodalmi és magyar hagyománya egyaránt van annak a meseírásnak, amelynek alkotó eljárásai és -elemei Szijj Ferenc *Szuromberek királyfi* című meseregényét jellemzik. Mindenekelőtt Milne *Micimackó*-regényeire és a Lázár Ervin teremtette Négyszögletű Kerek Erdő világára kell gondolnunk. Az utóbbi szerző meséire – Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című paradigmikus jelentőségű alkotása mellett – épp a Milne teremtette mesevilág volt megtermékenyítő hatással.

Az azonos műfaj indukálta – évtizedeket és nyelvi-kulturális különbségeket áthidaló – diskurzus e művek között mindenekelőtt a regényvilág térbeli dimenzióinak megteremtésében, a szereplők megformálásában és a valósághoz mint külső tényezőhöz való viszonyulásukban mutatkozik meg. A hétköznapi világtól való eltávolodás és sziget-teremtés motívumaira épülnek. Milne hősei a Százholdas Pagonyban, Saint-Exupéry valóságon túlról érkezett kis hercege ember nem lakta – több jelentéssíkon értelmeződő – sivatagban találkozik az elbeszélővel, Lázár Ervin különleges figurái a Négyszögletű Kerek Erdőben élnek, míg Szijj Ferenc regényének szereplői eredeti funkciójuktól megfosztott (pl. a veteményeskert mint Sziromka Mária birodalma, a hinta mint vár: